

ÚLOHA KNIHOVNY V ŘADOVÉ KAŽDODENNOSTI V BAROKU

VÁCLAV BARTŮŠEK

Since the first emergence of monasteries and similar religious institutions it was predetermined that their mission is not only purely spiritual, but also educational and cultural.

Key words: Baroque, church orders, library

Již od prvních dob existence klášterů a jim podobných řeholních institucí bylo předurčeno jejich poslání nejen v ryze duchovní, ale i v osvětové vzdělávací a kulturní činnosti. Vždyť právě největší zásluhou řeholních komunit klášterního typu bylo přežití antické vzdělanosti a později také její rozvoj nejen do středověku nebo raného novověku, ale vlastně mnohde až do dnešní současnosti. S touto jejich funkcí velmi úzce souvisela také činnost klášterních knihoven, kde byla uchována, shromážděna a přepsána většina nejdůležitějších rukopisů s myšlenkami antických myslitelů a vzdělců, sebraná z různých částí tehdejšího známého světa. K nim se postupně přidružovala také další nová díla dobových teologů, filozofů i jiných vědců a myslitelů. Jak tomu bylo o několik století později? Neoslabil nebo dokonce nenahradil úlohu klášterů a jejich kulturně osvětové poslání v tomto směru nový převratný vývoj, např. zeměpisné objevy nebo vynález knihtisku, případně i důležité historické události, jako např. třicetiletá válka apod. Udržely si řeholní instituce v tomto směru alespoň v období baroka a počátků klasicismu nějakou úlohu a jakou roli sehrávala v barokní epoše klášterní knihovna obecně i v rámci jednotlivých konkrétních řeholních komunit a institucí, z nichž ty nejdůležitější pracují a částečně pečují o tento bohatý kulturní odkaz u nás po obnově na konci 20. století vlastně až do dnešních dnů,¹ v jejich každodenním životě?

Jak se dozvídáme zpravidla při monasteriologických studiích, je možné rozdělit řeholní instituce zastoupené na našem současném území Čech, Moravy a Slezska zhruba do dvou základních skupin – mužské a ženské (ty většinou bývaly jako sekundární nebo terciářské odnože). Každou z nich pak lze ještě dělit do tří podskupin – řády, kongregace a řeholní společnosti, z nichž měly nejvíce propracovanou organizaci řády, které bývaly i v námi sledovaném období baroka v 17. a 18. století nejvíce činné. Mezi mužské řády zpravidla můžeme zařadit rytířské řády (např. johanity nebo německé rytíře), křížovníky (např. křížovníci s červenou hvězdou), řeholní kanovníci (augustiniáni chorregenti, premonstráti aj.), mnišské řády, z nichž nejstarší byli benediktini (a dále např. cisterciáci nebo kartuziáni), mendikanti – žebravé řády (dominikáni, minorité, obutí i bosí augustiniáni, obutí i bosí karmelitáni, milosrdní bratři, servité a řada dalších reformovaných i nereformovaných řeholů). K nejvzdělanějším a nejrozvinutějším církevním řádům patřili řeholní klerikové, kam náleželi zejména teatini (kajetáni), barnabiti, jezuité, piaristi a další u nás i v době baroka vlastně ani nezastoupené řády.² Mužské kongregace, např. oratoriáni, zasahovaly v době baroka do řeholního života v Čechách pouze sporadicky. Ženské řády jako např. benediktinky, řeholní kanovnice sv. Augustina, premonstrátky, cisterciačky, klarisky, alžbětinky, magdalenitky, voršílky, františkánky apod. nebyly v baroku tolik rozšířené jako mužské. Ženské odnože od řeholních kleriků podobně jako ženské kongregace a společnosti větší-

¹ Nejnověji shrnuje problematiku soudobých klášterních knihoven, jejich rekonstrukcí a péče o staré tisky v nich BAĎUROVÁ, A.: *Historické knižní fondy v České republice a současný stav jejich knihovního zpracování*. Sborník archivních prací, roč. LIII – 2003/2, s. 641–684. O největších klášterních knihovnách zejména shrnující informace na s. 643–653.

² BUBEN, M.: *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích III. díl, 3. svazek: Řeholní klerikové*. Praha 2008.

nou v době baroka neexistovaly nebo se do českých zemí ještě nenastěhovaly. Výjimku tvořily pouze anglické panny.³ Ne vždy bylo ovšem možné ihned určit, zda šlo o řeholní společnost, kongregaci nebo řád. U jednotlivých řeholních institucí docházelo i ke změnám v tomto směru. Např. voršílky se v 16. století z řeholní společnosti staly kongregací a v roce 1612 dokonce i řádem.⁴

Knihovny jednotlivých řádů i řádových domů (klášterů, konventů, kolejí, rezidencí apod.) se mezi sebou lišily po obsahové náplni zejména podle zaměření jednotlivých řeholí, jejich spirituality a poslání apod. i podle úlohy konkrétních řádových domů v rámci fungování celého řádu i podle bohatství jednotlivých lokalit, štědrosti fundátorů apod. To ukazuje obecnou nezbytnost přítomnosti takového zařízení, jakým knihovna byla, v jednotlivých sídlech příslušné řeholní instituce. Asi nejvíce v tomto směru působila z praktického života nutnost vzdělávat jednotlivé členy řádu individuálně, o což pečovala zejména soukromá řádová studia v počátcích kariéry řeholníků, ať se jednalo o noviciáty i pozdější filologické kursy a zejména pak o vyšší studia filozofie a teologie, případně i kanonického práva nebo další specializace zaměřená podle potřeb a konkrétní spirituality příslušného církevního řádu nebo i terciální formy vzdělávání v probačních domech před nástupem do vyšších řádových funkcí jako např. u jezuitů v Telči a možná i u piaristů v Lipníku, případně další formy rozšiřujících studií pro dospělé řeholníky.⁵ Příchod profesora nebo i skupiny řádových pedagogů, kteří se takovéto činnosti věnovali, vždy znamenal zlepšení kulturního klimatu v celém příslušném řádovém domě, ale zejména pak i zlepšení situace knihovny, kvůli lepším možnostem nákupu knih i větší pravděpodobnosti získání sponzorského daru.⁶ Stejně pozitivní vliv mělo, pokud se příslušná lokalita stala sídlem vyššího řádového představitele, zpravidla opata nebo provinciála, což se stávalo většinou též u domů v hlavních městech příslušných územních celků, kde bývala pochopitelně již dřívější řádová generální studia a v sídlech příslušných řádových generalátů a provincií, kde se rovněž scházela shromáždění představených a volených reprezentantů (tzv. vokálů) jednotlivých provincií nebo řeholních domů – tzv. generální nebo provinciální kapituly. Zde se jednalo o dotvořování řeholních pravidel, jejichž základy zpravidla vytvořili příslušní zakladatelé řádů, kongregací i řeholních společností a často schválili tehdejší nejvyšší církevní představitelé jednotlivých diecézí i celé tehdejší katolické církve, tedy nejčastěji papežové. Proto také jednotlivé výnosy těchto kapitul obsahovaly občas vlastně i jakési dodatky k jednotlivým knihovním řádům nejružnějších barokních knihoven řeholních institucí u nás i ve světě, která vlastně občas tímto

³ Podrobněji: BUBEN, M.: c. d. Praha: Libri, 2002, přehled na s. 18 a 19. (dále EŘK I.); FOLTÝN D. a kol.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha: Libri, 2005. (dále EMSK), zejména s. 52–133; VLČEK, P.–SOMMER, P.–FOLTÝN, D.: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha: Libri, 1997 (dále EČK), zejména s. 100–168.

⁴ Srov. nejnověji MACKOVÁ, M.: *Voršílky v Čechách do roku 1918*. Pardubice: Fakulta filozofická, Monographica VII., 2007.

⁵ Těmto formám rozvoje, o nichž se s výjimkou jezuitů v naší literatuře nemluví, ale občas lze v tomto směru najít určité náznaky v pramenech bude třeba ještě se pokusit podchytit v budoucích výzkumech. O postgraduálním studiu u piaristů srv. BARTUŠEK, V.: *Bernard Bartlík (1646–1716) – Nejstarší strážnický historik a významný piarista*. In: Okolo Strážnice. Sborník Městského muzea ve Strážnici 2009, s. 47–60; BARTUŠEK, V.: *Eugenius Sebastiani z Častolovic (1681–1762) významný piaristický literát, historik a matematik, příklad východočeského vlastence*. In: Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou. K vydání připravili Václav PETRBOK, Radek LUNGA a Jan TYDLITÁT. Boskovice: Albert, 1999, s. 324–329.

⁶ BARTUŠEK, V.: *Výuka teologie v piaristickém řádu v době baroka a příprava na ni s přihlédnutím k českým zemím*. In: In omnibus caritas. Sborník Katolické teologické fakulty (dále SKTF), sv. IV., Praha 2001, s. 40–60, zvl. s. 56–57. Srv. zejména KUCHAROVÁ, H.: *Řádové koleje a domácí studia premonstrátů a cisterciáků. Nárys jedné z forem mimo univerzitního vyššího církevního školství doby baroka*. Documenta Pragensia. Barokní Praha – Barokní Čechie 1620–1740 (dále DPBPBČ), s. 589–599.

prostřednictvím dávala nahlédnout do všedního života v příslušné lokalitě i využívání a chodu zdejší knihovny.⁷

Ještě i v námi zkoumané době prosluly nejčastěji svými knihovnami v Čechách na Moravě a ve Slezsku především tzv. staré, ve středověku založené, řády, které o své knihovní fondy pečovaly a rozvíjely je již od středověku, stejně jako svoji spiritualitu a vzdělanost. Mezi nimi vynikali zejména benediktýni a to jak v Čechách, tak také na Moravě. Jejich knihovny bývaly značně pestré, neboť měly v duchu řádového hesla *ora et labora* obsáhnout většinu tehdejších literárních žánrů a odvětví – od práce v kuchyni nebo na zahradě až po výuku ve škole a vědeckou činnost v různých oborech.⁸ Benediktinská pravidla vedení i provozu klášterních knihoven se stala vzorem i pro ostatní řády a i většinu dalších řeholních institucí. Kromě všeobecně známých knihoven u benediktinů v Praze – Břevnově a v Broumově je možné ještě rovněž připomenout alespoň knihovnu benediktinů v Rajhradě na Moravě. Významné se rovněž v tomto směru staly také knihovny premonstrátů, které se musily několikrát přizpůsobit i změnám poslání řádu, např. i jeho vyučování na gymnáziích v 17. a 18. století. Také ty měly, především v Praze na Strahově, v Teplé u Mariánských Lázní, v Želivě, v Milevsku nebo v Hradišti u Olomouce a v Louce u Znojma velmi pestrý obsah, jak můžeme posoudit i podle díla významného člena řádu Jiřího Evermoda Košetického.⁹ Z dalších významných řádů je možné v tomto směru připomenout i např. knihovny cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou, kde se dnes nachází Muzeum knihy Národního muzea v Praze, nebo též knihovnu v Plasech, knihovny servitů v Nových Hradech i v Praze, františkánů v Praze u chrámu Panny Marie Sněžné a mnohé další, na které odkazuje starší i novější literatura.¹⁰ Výjimečného postavení dosáhly rovněž knihovny jezuitů, obzvláště spojené s jejich působením na vysokých i středních školách. Významného postavení dosáhla knihovna jezuitů v Klementinu na Starém Městě v Praze, kde se zabývali zdejší jezuité nejen výukou na filozofické a teologické fakultě tehdejší Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze, ale kolej byla zároveň i sídlem česko-moravsko-slezské jezuitské provincie. V této provincii se Praze mohly ještě významem i rozsahem blížít koleje v Olomouci, ve Vratislavi, případně i v Brně, kde jezuité vzdělávali své novice.¹¹

Ačkoliv piaristické knihovny bývaly v tomto směru daleko skromnější, zdůrazňovala se v jejich řádových pravidlech úloha knihovny velmi razantně právě ve vazbě na vzdělávání školní mládeže, zejména na středních školách gymnaziálního typu. Bez existence knihovny (totéž platilo také o školní zahradě) nemohla být založena piaristická gymnázia, tedy střední školy. Takovéto lokality piaristé ze žádostí o založení kolejí zpravidla vylučovali. Nutnost provozu kolejní knihovny i kolejní zahrady při fungování piaristických domů a zejména řádových středních škol i učilišť, obzvláště noviciátů. Jakoby se i do tohoto spojení promítalo ono benediktinské heslo *Ora et labora* a zároveň přecházelo do nebeských výšin namířeno piaristického řádového hesla *Ad maius pietatis incrementum*. Knihovna zde nebývala pouze místem duševní práce,

⁷ BARTUŠEK, V.: *Přehled organizace piaristického řádu v českých zemích do josefínských reforem*. In: XXVII. mikulovské sympozium. Vývoj církevní správy na Moravě 9.–10. října 2002. Brno 2003, s. 271–276.

⁸ TRÍŠKA, J.: *Kázání a rétorika litomyšlských piaristů*. Litomyšl, duchovní tvář českého města, Litomyšl 1994, s. 79–120.

⁹ *Lexikon české literatury*. Praha 1993, 2./II. K–L, s. 874 a 875, heslo Evermod Košetický, zprac. pvt (= Petr VOIT); viz též RYBA, B.: *Soupis rukopisů Strahovské knihovny IV.–VI.*, Praha 1979. Jedná se zejména o položku č. 1556 (d. III.), kde jsou obsažena i Košetického Quodlibetica.

¹⁰ BAĐUROVÁ, A.: c. d.; Z poměrně četné literatury připomínám alespoň tři tituly, které lze v tomto směru považovat za klíčové: DOKOUPIL, V.: *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Univerzitní knihovny v Brně*. Brno 1972; TOŠNEROVÁ, M. a kol.: *Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*. Praha 2001; TOŠNEROVÁ, M. a kol.: *Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*. Praha 2004.

¹¹ VOIT, P.: *Pražské Klementinum. Národní knihovna v Praze*. Praha 1990, zvl. s. 28–29.

podobně jako zahrada nebyla zaměřena jen na rozvoj poznávacích schopností studentů, nebo možná i místem určité drobnější tělesné práce pro žáčky elementárních škol, ale i zdrojem čerpání nových poznatků pro věd chtivé piaristické profesory. Proto tento řád, podobně jako většina tehdejších školních řádů (jezuité, premonstráti případně i cisterciáci a benediktini nebo možná i jiné řády) bylo typické dělení kolejních nebo klášterních knihoven na oddělení pro vyučující (profesorská knihovna s poměrně pestrým zastoupením nejrozličnějších teologických, filosofických, filologických i dalších vědeckých oborů) a pro žáky a studenty, kde byla zastoupena zejména díla používána při výuce čtení a psaní rovněž i náboženství (zejména Canisiův Katechismus) i pro výuku počtů a aritmetiky a různá vydání antických (latinských i řeckých) klasiků, předepsaných pro školní četbu v tak dostatečném množství, aby mohly být zapůjčeny během školního roku do užívání některým chudším studentům, pokud si učebnice nemohli pořídit. Jinak si studenti opatřovali učebnice nejrozličnějšími způsoby a na základě vlastnických podpisů se dá doložit, že k četbě používali dokonce i prvotisky. Ve větší míře pak lze ještě najít případně další školní knihy (zejména výkladové jazykové slovníky). Piaristé se stejně jako většina ostatních řádů starali o kulturní vzhled i dobré technické vybavení svých kolejních knihoven, snažili se, aby je reprezentovali před vzácnými návštěvami, které vždy toužily tyto prostory vidět. Také zahrada byla často rozdělena na část, kde se pěstovala zelenina pro užitek kolejní kuchyně, a na tu, kde se pěstovaly léčivé byliny, případně i rostliny pro další výzkumy řádových vědců. To platilo zejména tam, kde působily u piaristů (a jezuitů) kolejní a u jiných řádů klášterní lékárny.¹² Někdy právě zahrady kolejí i klášterů bývaly ještě v baroku kulturním místem, kde mohli řeholníci předávat různé kulturně osvětové zkušenosti co nejširší veřejnosti.

Vedle pravidelného získávání knih nákupem bývaly důležitou součástí doplňování klášterních nebo kolejních knihoven i věcné knižní dary od různých příznivců, mezi které zpravidla nejčastěji náleželi zakladatelé nebo obnovitelé klášterů kolejí, hospiců či rezidencí (menších lokalit než kláštery nebo koleje), většinou z řad šlechty a jejich další různou měrou štedří mecenáši, nebo příbuzní členů řádů, případně bohatší rodiče žáků klášterních škol a někdy i další sympatizanti nejčastěji z řad tehdejší šlechty a později rovněž i měšťanstva. Některé knižní donace bývaly dokonce takového charakteru i rozsahu, že mohly vytvářet základy knihovných fondů jednotlivých klášterů nebo kolejí i dalších řeholních domů. Jedním z nejznámějších příkladů v tomto směru je jistě vznik jezuitské knihovny v koleji v Klementinu na Starém Městě v Praze, jejímž základem se stala klášterní knihovna z Ojvína,¹³ věnovaná v roce 1556 císařem Ferdinandem II. nově příchozímu řádu, jehož představeným byl tehdy sv. Petr Canisius, autor známého katechismu. Také piaristům povolovali šlechtitci zakladatelé jejich kolejí, aby si základní díla do budoucí piaristické knihovny vybrali sami, jako např. v Benešově v letech 1704–1718 v jejich zámeckých knihovnách.¹⁴ Dary tvořily někdy větší, častěji však menší celky a většinou se týkaly těch tematických oddílů knihoven, které nějakým způsobem souvisely se zaměřením na činnost, kterou se určitý řád zabýval nebo s výukou v soukromých řádových studiích. Velký význam mívala tato darovací praxe zejména na počátku zřizování knihoven řeholních institucí, kdy byla pro jejich pravidelnější provoz vítána asi každá odborná kniha, proto byly přijímány i jednotlivé knihy. Po přikoupení další literatury a uspořádání vznikaly samostatné knihovny.

¹² Lékárny z církevních řádů zakládali v barokní době nejvíce jezuité. Piaristé v barokní době provozovali lékárny v Benešově a v Bílé Vodě. Provozovaly je také mnišské řády, např. benediktini. Srv. BARTUŠEK, V.: *K dějinám piaristické lékárny v Benešově v letech 1725–1769*. In: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka (dále SVPP) 28/1987, s. 175–185.

¹³ Tamtéž, s. 28.

¹⁴ BARTUŠEK, V.: *Benešovské gymnázium v prvním období své existence*. SVPP, 43/2003, s. 37–116. Knihy byly později také částečně využity od roku 1752 i v piaristické knihovně v Praze, kam jich část byla předána.

V knihovnách byly rovněž často i další sbírky, např. astronomického charakteru, mnohde s názornými občas i mechanickými pomůckami, propracovanými téměř do detailu, pro výuku, kabinety kuriozit, matematická muzea, numizmatické sbírky apod. Velmi známé v tomto směru bylo matematické muzeum u pražských jezuitů v koleji v Klementinu, jehož správcem býval Jan Tešánek (1728–1788), znalec Newtonova díla. Zajímavý kabinet kuriozit se v poměrně neporušené formě zachoval také u premonstrátů v jejich klášteře v Praze na Strahově.¹⁵ Dokonce také pražští piaristé na Novém Městě Na Příkopěch měli podobné, ačkoliv rozsahem značně menší sbírky.¹⁶

O fondech klášterních knihoven posílali v určitých časových intervalech nebo na vyžádání, např. při kanonické vizitaci, představení jednotlivých řeholních domů zpravidla informace svým nadřízeným. Šlo většinou o stručné statistické přehledy o oborové skladbě fondu příslušné klášterní knihovny a prostředcích k nákupu literatury. V hospodářských výkazech o řeholních domech, zejména z 2. poloviny 18. století, které byly někdy využívány již i jako zdroj při vyplňování i různých informací pro tehdejší státní úřady. Najdeme pravidelně i rubriky, kolik bylo z rozpočtu jednotlivých řeholních institucí věnováno na nákup knih konkrétně. Knihy měly být pokud možno soustředěny v domě, jehož tehdejší řádoví obyvatelé si je opatřili. Řeholníci totiž nesměli u sebe shromažďovat žádný majetek. Proto např. řeholní klerici, kteří vynikali v nějaké vědní disciplíně, především historikové nebo matematici, a při tehdy poměrně časté výměně osob mezi jednotlivými řádovými domy, pokud si chtěli vzít alespoň základní jádro své knihovny s sebou, museli o to požádat svého nadřízeného, tedy rektora, ten zpravidla žádal provinciála a provinciál (v 17. století a v 1. polovině 18. století většinou i pravidelně) tuto žádost postupoval generálovi řádu. Někdy tyto žádosti mohly projednávat i příslušné kapituly, kde bylo dodržování těchto nařízení zdůrazněno, případně doplněno o nová opatření v tomto směru v rámci celého příslušného řádu nebo jeho provincie. Půjčování mezi jednotlivými řády bylo vlastně tedy nemožné, ačkoliv máme doložené pozitivní kontakty mezi jednotlivými řády i po vědecké stránce i v mnohých oblastech církevního života. Takovéto kontakty se mohly realizovat příležitostným studiem v jednotlivých klášterních knihovnách po předchozím ohlášení nebo i náhodně. V rámci knihoven jednotlivých řeholních domů si pak knihovníci, kteří většinou rovněž připravovali knihovní řád, mohli vést v některých případech i jmenovité seznamy výpůjček na celách jednotlivým řeholníkům, které se však většinou nezachovaly.¹⁷ Nejvýznamnější a ve vědách zasloužilí členové řádu si mohli některé knihy ponechat, ale po jejich smrti je bylo nutné vrátit do knihovny zpět. Někteří z nich si dokonce za života mohli vybudovat i jakousi sbírku knih, kterou používali ke svým bádáním jako např. jezuitský historik a historiograf Bohuslav Balbín, nebo piaristický osvěcenský historik Gelasius Dobner nebo i topograf piarista Jaroslav Schaller, který dokonce označoval knihy vlastním razítkem.¹⁸ O tom, komu kniha patřila nás zpravidla informují vlastnické vpisky v různých částech knihy, nejčastěji na lící straně titulního listu. U řeholních institucí jde spíše o uvedení domu v určité lokalitě. Pokud je uvede-

¹⁵ SRŠEŇ, L. a kol.: *Katalog předmětů pocházejících z „Matematického muzea“ identifikovaný ve sbírkách Národního muzea*. In: Památky Univerzity Karlovy. Praha 1999, přílohy s. 297–308; KOŘÁN, I.: *Klementinum*. In: Ibid. Stavební památky, s. 47–52. Viz též SLAVÍČEK, L.: *Sběratelství a obchod s uměním v Čechách 17. a 18. století. Stav a úkoly českého bádání*. DPBPBČ, s. 491–538, obr. příl. Zde je uvedena další literatura zejména odkazy na práce Bohumila Lifky, Ivana Hlaváčka, Pravoslava Kneidla a Jiřího Čejpka.

¹⁶ Národní archiv Praha, ŘPi., kol. Praha, Familiae domus Pragensis, 1753–1941, č. kn. 141, zejm. l. 21–24. Tento pramen uvádí na počátku osmdesátých let 18. století v seznamech nižších kolejních funkcí i funkci prefekta matematického muzea. Většinou ji vykonával knihovník, ale ve školním roce 1781/82 to byl i zdejší vicerektor významný piarista, pedagog, P. Gotthard Liehne a S. Vito (*29. 5. 1738 Ostrov u Karlových Varů, †13. 5. 1789 Praha).

¹⁷ Jako příklad od piaristů ze sousední Uherské provincie může posloužit Štátní oblastní archiv Levoča. Seznamy vypůjčených knih po r. 1716, č. kart. 8.

¹⁸ RICHTEROVÁ, A.: *Osud knihoven Bohuslava Balbína a Michala Adama Francka z Frankensteinu*. DPBPBČ, s. 643–652.

no jméno, znamená to na rozdíl od knihovny farní, zámecké nebo měšťanské, že měl řeholník knihu většinou pouze doživotně půjčenou. Z tohoto důvodu docházelo i méně často k vylepování exlibris než u knihoven soukromých.¹⁹

Pokud existovaly i nějaké vztahy mezi řeholními knihovnami a knihovnami světských kněží, byly podobně jako vztahy mezi řeholními a zámeckými knihovnami, obzvláště když se jednalo o vztahy ke knihovnám vyššího kléru. Jinak kněží v kaplanské službě mohli těchto knihoven používat stejně bez ohledu na to, zda byli řeholníci nebo ne, protože to byli vlastně vrchnostenní zaměstnanci. Literatura i prameny dokládají někdy dokonce preferenci některých řeholních řádů v tomto pro katalogizaci i pro vedení a provoz diecézních sídelními určitými biskupy. Jednalo se konkrétně o knihovnu olomouckých biskupů v Kroměříži. Ta na zdejším zámku patřila vlastně k nejvýznamnějším církevním knihovnám na Moravě na konci 17. století a ve století 18. Byla uložena v jejich rezidenci – na zámku Kroměříži. Od konce 17. století (od r. 1700) se za biskupa Karla III. Josefa Ignáce, vévody Lotrinského, po uspořádání, které provedl augustiniánský mnich, profesor teologie a filozofie též i knihovnický P. Augustin Kneutgen, ujali její správy a provozování na biskupovo přání kroměřížští piaristé. Mezi jejich knihovníky se nacházela celá plejáda významných členů tohoto řádu, jehož nejhlavnějším a nezastupitelným posláním bylo vzdělávání mládeže (většinou mužské) na základních a středních školách.²⁰ Je rovněž známo, že mnozí z nich prožili část svého života v cizině nebo na různých zahraničních cestách. Můžeme si zde proto klást otázku, jak se tito členové řádu osvědčili jako knihovníci a zda jejich činnost byla ke prospěchu kroměřížské biskupské knihovny, nebo jak naopak mohla jejich pozdější činnost v zahraničí být poznamenána působením právě v této knihovně. V Kroměříži vypracovali piaristé i knihovní řád a pečovali např. i o numizmatické sbírky. Běžné farní knihovny bývaly pochopitelně menší. Mnozí faráři však obzvláště, pokud měli mezi řeholníky své sourozence, nebo jiné blízké příbuzné, dávali často z takových knihoven řádům dary. Často se jednalo o odkazy, mezi nimiž se nacházely i rukopisy, jako byl např. odkaz Václava Bernarda Singera, faráře z Pacova (†1717), jehož bratr Jakub Ferdinand Singer (* 1. 7. 1669 Litomyšl, †7. 8. 1730 Benešov) byl v letech 1713–1720 vicerektorem benešovské koleje a užíval řádového jména P. Ferdinandus a S. Jacobo. Tento odkaz pak tvořil podstatnou část zdejší kolejní knihovny otevřené v roce 1725.²¹ Někdy přešla do vlastnictví řádu i celá knihovna. Došlo k tomu např. ještě počátkem 19. století u farní knihovny v Ořechu nedaleko Prahy, která přešla jako celek do vlastnictví pražské piaristické koleje. Často ji řádu odkázal v závěti její majitel, který již za života byl velkým příznivcem řádu, někdy, což bylo spíše výsadou majitelů zámeckých knihoven, i několika řeholí současně. Později se stále více stávaly formujícím prvkem obsahu jednotlivých knihoven nákupy od knihkupců, jejichž obchody se většinou spolu s nakladatelskou činností začínaly slibně rozvíjet a jejichž obchod do konce 18. století značně vzrostl a do konce byl i podřízen světské vrchnosti a cenzuře.²²

¹⁹ BARTUŠEK, V.: *Vlastníci starých knih historických knižních fondů knihovny Státního ústředního archivu v Praze*. In.: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska (dále PVHK) 2004, Lidé okolo knih (autor – tvůrce – recipient). Sborník z 13. odborné konference, Sdružení knihoven České republiky. Brno 2005, s. 87–96. Srv. též KAŠPAROVÁ, J.: *Několik obecných poznámek na téma stavu badání v oblasti dějin knižní kultury českých zemí*. DPBPBČ, s. 611–628.

²⁰ O poslání piaristů srv.: BARTUŠEK, V.: *Dějiny a specifika piaristických gymnázií v českých zemích v 17. a 18. století (do r. 1778)*. In.: Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělání. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně. Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 5, Semily 2000, s. 15–22.

²¹ BARTUŠEK, V.: *Benešovské gymnázium v prvním období své existence*. SVPP 43/2003, zejména s. 62, 63; Srov. též BARTUŠEK, V.: *Z dějin piaristického knihovnictví v Benešově*. PVHK, 1993, s. 67–71.

²² WÖLGBAUER, M.: *Četbou k občanské společnosti. Knižní kultura a četba v Praze 1780–1800*. In.: Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780–1800. Praha 2006, s. 82–92, kde je odkaz i na další literaturu v tomto směru.

Charakteristickým znakem každé barokní a rokokové nebo klasicistní a někdy i pozdější klášterní knihovny (zhruba do období romantismu) bývalo její roztržení na základě jednotlivých oborů, podle něhož se řídilo i označování jednotlivých knih značkami – knihovnickými signaturami.²³ Tento systém používalo většinou též ve svých knihovnách i mnoho církevních řádů, avšak struktura oborů i jejich velikost byla u jednotlivých řeholí specifická. V rámci jediného řádu mohlo být v tomto směru asi jistě více shod než tomu bylo mezi knihovnami různých řeholí. Obsah knihoven řeholních institucí se pochopitelně řídil jejich specifickým posláním nebo zaměřením, ačkoliv jejich jádro bývalo většinou shodné. Většinou bývaly knihy v takto utříděných knihovnách zařazovány od písmene A do dalších signatur, které zabíraly zhruba písmena z druhé poloviny abecední řady, pokud nedošly do jejího konce. Písmena označovala často zároveň i příslušnost svazků do jednotlivých knihovních skříní. Pod písmenem A se zpravidla, zejména v knihovnách roztržiděných ve starších obdobích baroka, ukrývala nejrozumnější vydání biblí, písmeno B většinou obsahovalo konkordance, C spisy církevních otců apod. Ne vždy takové nebo podobné třídění bývalo pravidlem, např. v pražské piaristické knihovně, která vznikla až kolem roku 1753, se náboženská literatura nacházela až ke konci třídění pod písmeny L, M, N a P.²⁴ Za tímto písmenem následovaly další znaky, většinou se jednalo o římské a pak i arabské číslice, které podávaly vlastně informace o velikosti jednotlivých knih a jejich pořadí v řazení policích knihovních regálů. V některých klášterních knihovnách této doby asi nejspíše v jezuitských a dominikánských bývaly přechovávány ve zvláštních odděleních některé zakázané knihy uvedené v Indexu librorum prohibitorum. Zda tomu mohlo tak být u všech řádů by asi musil objasnit zvláštní výzkum. Je např. známá událost, kdy jezuita P. Antonín Koniáš dokonce zabavil v červnu 1740 zakázané knihy z knihovny kláštera františkánů ve Voticích, která byla jistě vedena v katolickém duchu.²⁵

Nejdůležitějšími prameny, které nás do dnešní doby celkem spolehlivě informují o stavu piaristického knihovnictví jsou inventáře tehdejších knihoven. Podoba (ve formě knihy, sešitu nebo svázaných listů papíru s údaji v kolonkách) nejstarších z nich byla s většími či menšími rozdíly stejná od středověku, kdy již některé řády do českých zemí přišly až do 19. století, kdy se zejména v jeho druhé polovině začaly přístupy ke zpracování knih měnit a kdy se začala dávat přednost lístkovým katalogům složeným z volných listů a zejména pak menších lístků jednotného formátu (alespoň pro jeden určitý katalog), zpravidla uložených v zásuvce, před katalogy svazkovými, tak jak se většinou dochovaly z nejrozumnějších klášterních a kolejních knihoven i dalších v našich zemích církevních řádů, případně i jiných církevních institucí.²⁶

Doba baroka a počátků klasicismu vyjadřovala také úlohu klášterní knihovny tím, že se jí dostávalo zpravidla velmi luxusního vybavení v podobě na míru vyrobených regálů z kvalitního dřeva a specificky zdobených, ale především i v podobě samostatných knihovních sálů, které

²³ Jako knihovnickou signaturu zde míním signaturu, která označuje lokaci příslušné knihy, jak ji např. uvádějí v exemplářovém popisu směrnice pro program STTI (Baďurová, A.–Vítek, A.), nikoliv signaturu tiskařskou, která odkazovala na obsah předcházející stránky, srov. např. *Pravidla jmenné katalogizace starých tisků a prvotisků*. Praha 1971.

²⁴ Srov. KAŠPAR, J.: *Knihovna slánské piaristické koleje*. In: *Piaristé ve Slaném 1658–2008*. 350. výročí příchodu piaristů do Slaného. Za barokními památkami slánských piaristů. Slaný 2008, s. 15–22; BARTUŠEK, V.: *K problematice zpracování tisků z 1. poloviny 19. století v pražské piaristické knihovně uložené ve Státním ústředním archivu*. In: *Tiskárny a tisky 19. století*. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny. Jindřichův Hradec 1998, s. 106–112.

²⁵ VLASÁK, A. N.: *Okres Votický. Nástin statisticko-historický*. Praha, Fr. A. Urbánek 1873. Bibliotéka místních dějepiscův pro školu a dům. Sv. 1., s. 15 a 16.

²⁶ Lístkové katalogy začaly např. vznikat v 1. pol. 19. stol. v knihovně Musea Království českého v Praze (Národní muzeum) nebo ve 30. letech 19. stol. v C. k. universitní knihovně v Praze v Klementinu (Národní knihovna ČR), ale systematická práce na generálním katalogu této knihovny začala až koncem 19. stol.

bývaly zpravidla hned po refektáři druhým nejluxusnějším prostorem v celém řeholním domě. Bývaly vybaveny většinou parketovou podlahou, zdobeny freskami odborných malířů, kteří se někdy zabývali výmalbou těchto honosných prostor. Ve 2. polovině 18. století byli dokonce i malíři, kteří se specializovali na výmalbu jako např. Josef Hager (* 1726 Přísečnice, † 1781 Praha), který se uplatnil především ve výzdobách tří pražských knihoven – klášterní knihovny bosích karmelitánů na Malé Straně (r. 1773), piaristů na Novém Městě (r. 1778) a servitů na Starém Městě (nedatováno). V malbách se projevíly iluzionistické prvky inspirované iluzí Andrea Pozzi.²⁷ Dokonce někdy prozrazoval již vstupní portál nebo dveře knihovny, o jak výjimečný prostor jde, jako např. v piaristické knihovně v Praze, kde na dveřním dřevorytu půjčoval andílek knihy geniovi.²⁸ Bohaté a významné kláštery mívaly tyto prostory někdy i dva, jak můžeme vidět ve Strahovském klášteře. Zřídit nebo povznést a udržet klášterní knihovnu v pořádku a dobrém chodu patřilo tehdy k vizitce těch nejlepších představených řádových domů, o jejichž činnosti se pak psalo i v řádových kronikách. V tomto směru je možné připomenout i jména některých významných řádových opatů jako byli např. Jeroným Hirnhheim v 17. stol. na Strahově nebo později v 18. stol. Václav Vejmluva u cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou, Hieronymus Hlína u premonstrátů v Želivě nebo u piaristů v Praze rektor a pozdější historik P. Gelasius Dobner.²⁹

Vlastní výkon knihovnické funkce obstarávali knihovníci, případně i jejich pomocníci. V této době již vykonávání povinností knihovníka nepatřilo vždy mezi výlučně dominantní povinnosti řeholníků, ale často mezi tzv. menší přidružené povinnosti. Knihovníky nejmenoval tedy většinou generál nebo provinciál řádu, ale představený jednotlivých řádových domů. Ti vybírali do této funkce řeholníky, většinou kněze, u nichž pozorovali lásku ke vzdělání a ke knihám vůbec a kde bylo někdy třeba, aby si knihovník před zastáváním řádových funkcí své vzdělání prohloubil. Ukazuje to příklad z piaristického řádu, kde bychom našli mezi knihovníky pražské piaristické koleje i významné historiky jako byli P. Adauctus Josephus Calas Sanctius a S. Germano, vlastním jménem František Mikuláš Voigt (Horní Litvínov 14. 5. 1733 – Mikulov 18. 10. 1787), významný profesor historie na univerzitě ve Vídni a zakladatel české numizmatiky, nebo P. Leopoldus Schwamberger a S. Venceslao (* 23. 11. 1733 Praha, † 29. 3. 1782 Lipník n. Bečvou), který se soustavněji zabýval biografií. V piaristické koleji v Praze se většinou tato menší povinnost pojila s funkcí prefekta škol, což byla již vyšší poněkud váženější řádová funkce.³⁰ Podobně tomu asi bylo také u ostatních řádů, kde mohlo knihovnictví souviset s výukou na soukromých řeholních učilištích nebo vyšších třídách řádových škol. V každém případě lze říci o knihovníkovi, že náležel k váženějším členům řádu.

Průlom v dobové knihovnické praxi vznikaly hlavně v souvislosti s postupem osvěcenských reforem, kdy po roce 1777 vznikla také veřejná knihovna pražské univerzity, která se stala vlastně tehdejší nejdůležitější knihovnou v Praze a rozsahem i vřelostí předčila klášterní knihovny, které pak ovšem ve službě tehdejší vědě stály i na prahu 19. století čestně po jejím boku.³¹ V souvislosti se zrušením jezuitského řádu v roce 1773 převzala pak tato knihovna postupně i mnohé srovy ze zrušených jezuitských knihoven,³² podobně jako některé, zejména větší,

²⁷ *Dějiny českého výtvarného umění II/2. Od počátku renesance do závěru baroka.* Praha 1989, s. 777.

²⁸ BARTUŠEK, V.: *Knihovnici piaristické koleje v Praze v letech 1753–1780.* In: *Paginae historiae*, 12/2004, s. 5–46, viz obr. příl.

²⁹ BARTUŠEK, V.: *Gelasius Dobner a jeho vztah k piaristické knihovně v Kronice pražské piaristické koleje.* In: PVHK. Paměti – způsob zobrazení skutečnosti. Sborník z 10. odborné konference. Olomouc, 2001, s. 117–125.

³⁰ BARTUŠEK, V.: *Knihovnici piaristické koleje v Praze v letech 1753–1780.* In: *Paginae historiae*, 12/2004, s. 5–46.

³¹ VOIT, P.: c. d., s. 83; WÖLGEBAUER, M.: c. d.

³² VOIT, P.: c. d., s. 84–85.

klášterní knihovny, které na konci 18. století přebíraly knižní fondy z jiných knihoven zrušených klášterů, což můžeme např. poměrně dobře pozorovat na Moravě.³³ Veřejná knihovna pak také jistě převzala i některé technické a metodické podněty z klášterního knihovnictví, vždyť většina z tehdejších nemnoha pracovníků knihoven získala vzdělání na církevních gymnáziích nebo dokonce v klášterních a církevních učilištích. Příkladem v tomto směru byl dokonce i Karl Rafael Ungar, který stál v čele Veřejné c. k. univerzitní knihovny v letech 1780 – 1807, byl příslušníkem premonstrátského řádu i odchovancem jejich někdejšího gymnázia v Žatci.³⁴

Na základě několika obecných postřehů k funkcím klášterní knihovny v době baroka a počátků klasicismu i mnohých zde vybraných a shromážděných konkrétních příkladů z jednotlivých lokalit, je zřejmé že ve druhé polovině 17. století a v 18. století došlo k posílení a často i k obnově funkce knihoven v rámci řeholních domů nejen u nás, ale i v jiných katolických zemích, kde katolická víra vycházela ze zásad tridentského koncilu. Ty byly skutečně živoucí a organickou součástí řádové komunity, kde si za pomoci fundovaného knihovníka mohli najít jednotliví členové komunity odpovědi na všechny otázky pro svou specifickou činnost v jejím rámci, které potřebovali znát. Tuto funkci si udržely knihovny některých řeholních řádů ještě dlouho do 19. století, ačkoliv postupně svou úlohu přenechávaly knihovnám, jejichž zřizovatelem byl stát a jeho instituce. Právě klášterní knihovny zůstaly do různých státních zásahů a reform na konci 18. století místy s nejlépe uchovaným kulturním dědictvím, o něž mají některé řády příležitost starat se znovu svědomitě dodnes a také ji skutečně využívají. Právě výzkum této problematiky, která vlastně v současnosti představuje u nás zatím poměrně spleťtý řetězec nezodpovězených otázek, by v mnohých oblastech mohl zdokonalit stejně činnost jak státních, tak i řeholních, zejména klášterních institucí v tomto směru.

Summary

Role of the monastery library in the daily life in baroque

The meritorious deed of the monasteries was the holding of the old cultur and knowledge and skills. Libraries of varius monasteries were dissimilar. The role of the monastery library in the single monastery, cloister, convent or college was irreparable. The biggest of monastery libraries in Bohemia were the libraries at the Benedictine monks (Praha Břevnov, Rajhrad), at the Premonstratensian monks (Praha Strahov, Želiv), at the Cistercian monks (Žďár nad Sázavou), at the Augustinians (in Brno) or at the Jesuits (Praha, Olomouc, Opava, Brno, Jihlava et al.). Number of documents and sources on the activites of monastery libraries are preserved in the archives too. In baroque before origin public library on the late 18. centuy (1777) were monastery libraries very important.

³³ Srov. např. DOKOUPIL, V.: c. d.

³⁴ KUBÁTOVÁ, L.: *První ředitel a počátky sjednocené Univerzitní knihovny 1777–1780*. Národní knihovna, 12, 2001, č. 2., s. 117–124.